

ЦИБУЛІН Т. Г.,

кандидат юридичних наук

УДК 342.9

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2023.3.94>**ОНТОЛОГІЧНІ І ЕПІСТЕМОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ІНФОРМАЦІЙНОЇ
ТА АНАЛІТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ ФУНКЦІОНУВАННЯ
МІНІСТЕРСТВА ЮСТИЦІЇ УКРАЇНИ**

У статті проаналізовано онтологічні та епістемологічні аспекти інформаційної та аналітичної діяльності. Підтримується позиція доцільності розмежування цих видів діяльності на підставі онтологічних та епістемологічних засад. Особлива увага приділена наведенню прикладів онтологічних і епістемологічних проявів інформаційної та аналітичної діяльності в контексті Міністерства юстиції України. Акцентовано увагу, що розуміння відмінностей між аналітичною та інформаційною діяльністю в українському інформаційному просторі вимагає переходу до суб'єктно-центричного аналізу, який дозволяє виявити глибинні відмінності, зосереджуючись на ролі та властивостях суб'єкта кожної діяльності. Цей підхід має ключове методологічне значення, допомагаючи уникнути спрощеного погляду на інтелектуальну працю, зводячи аналітику до ускладненої інформаційної обробки. Натомість, суб'єктно-центричний аналіз акцентує увагу на особливому статусі аналітичної діяльності як автономної форми інтелектуальної творчості, що керується власними принципами, має чітко визначені критерії результативності та вимагає спеціалізованої підготовки висококваліфікованих фахівців. Зазначено, що інформаційна діяльність, зосереджена на зборі, зберіганні та поширенні даних, забезпечує їхню достовірність та доступність. На протигагу їй, аналітична діяльність трансформує дані в систематизовані знання та практичні висновки, спрямовані на розуміння проблем та прийняття рішень, зокрема в публічному управлінні. Зроблено висновок, що онтологія забезпечує спільну мову для моделювання знань, підвищуючи керованість інформаційних процесів. В інформаційній діяльності інформація розглядається як об'єкт алгоритмічної обробки, що зменшує невизначеність. Епістемологічні аспекти діяльності показують кардинальні відмінності: інформаційна діяльність базується на позитивістському підході, зосередженому на достовірності даних, тоді як аналітична діяльність використовує конструктивістський підхід, створюючи нові знання через критичний аналіз та інтерпретацію інформації, що робить її ключовим фактором стабільності суспільства.

Ключові слова: інформаційна діяльність, аналітична діяльність, інформаційний простір, інформація, Міністерство юстиції України, суб'єктно-центричний підхід, онтологічні засади, епістемологічний підхід, інтелектуальні діяльність, управління інформаційними ресурсами.

Tsybulin T. H. Ontological and epistemological aspects of information and analytical activities through the prism of the functioning of the Ministry of Justice of Ukraine

The article analyzes the ontological and epistemological aspects of information and analytical activity. The position of demarcation of these activities on the basis of ontological and epistemological principles is supported. Particular attention is paid to the presentation of examples of ontological and epistemological manifestations of information and analytical activity in the context of the Ministry of Justice of Ukraine.

It is emphasized that understanding the differences between analytical and information activity in the Ukrainian information space requires the transition to subject -centered analysis, which allows to identify deep differences, focusing on the role and properties of the subject of each activity. This approach is of key methodological importance, helping to avoid simplified view of intellectual work, reducing analytics to complicated information processing. Instead, the subject -centric analysis emphasizes the special status of analytical activity as an autonomous form of intellectual creativity, which is guided by its own principles, has clearly defined performance criteria and requires specialized training of highly qualified specialists. It is stated that information activity, focused on collecting, storing and disseminating data, ensures their accuracy and accessibility. In contrast, analytical activity transforms data into systematic knowledge and practical conclusions aimed at understanding problems and decision -making, in particular in public administration. It is concluded that ontology provides a common language for modeling knowledge, increasing the control of information processes. In information activity, information is considered as an object of algorithmic processing, which reduces uncertainty. The epistemological aspects of the activity show dramatic differences: information activity is based on a positivist approach focused on the accuracy of data, while analytical activity uses a constructivist approach, creating new knowledge through critical analysis and interpretation of information, which makes it a key factor in society stability.

Key words: *information activity, analytical activity, information space, information, Ministry of Justice of Ukraine, subject-centric approach, ontological foundations, epistemological approach, intellectual activity, management of information resources.*

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Сьогодні в українському інформаційному просторі існує проблема розмежування окремо аналітичної та інформаційної діяльності в контексті інформаційно-аналітичної діяльності через призму суб'єктно-центричного підходу. Відмежування даних видів діяльності: аналітичної та інформаційної, забезпечує досягнення поставленої мети : інформаційна діяльність передає перевірені факти та інформує широку аудиторію, тоді як аналітична систематизує дані, інтерпретує їх і формулює обґрунтовані висновки й рекомендації – це підвищує якість і достовірність продуктів, дає змогу застосовувати спеціалізовані методи й етичні стандарти, мінімізує ризик прийняття хибних управлінських рішень та визначає режими доступу й захисту інформації. А.О. Фальковський звертає увагу, що «ця проблема ще більш актуалізувалася на тлі нового образу гуманітарного знання, що постає у світоглядній реальності нашого часу, та тенденцій розвитку юриспруденції» [1, с. 1]. Слід враховувати, що проблематика диференціації аналітичної та інформаційної діяльності має не лише теоретичне значення, але впливає і на практичні наслідки формування професійних компетенцій, розроблення кваліфікаційних стандартів і ефективного управління інформаційними ресурсами. Неточне розуміння специфіки цих видів діяльності призводить до змішування професійних функцій, хибної оцінки результатів діяльності і неефективного використання людських ресурсів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковане розв'язання проблеми та виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, яким присвячена стаття. Осмисленню онтологічних і епістемологічних аспектів інформаційної та аналітичної діяльності в Україні присвячені роботи багатьох дослідників, які займаються проблемами інформаційного права або, які досліджують інформаційно-правові відносини в органах публічного управління : В.В. Агапова, В.М. Варенко, В.Л. Грохольський, В.Б. Дем'яненко, І.В. Захарова, О.А. Мандзюк, Р.С. Сорока, Ю.П. Сурмін, А.О. Фальковський, Л.Я. Філіпова та інші.

Постановка завдань. Метою написання статті є аналіз онтологічних і епістемологічних аспектів інформаційної та аналітичної діяльності в Україні на прикладі Міністерства юстиції України .

Виклад основного матеріалу. У межах цього дослідження вихідним є положення, що характер діяльності зумовлюється не лише інформацією, а й функціоналом інформаційних ресурсів. З одного боку, вони виконують інформаційну, довідкову та пізнавальну функції, слугуючи підґрунтям для пошуку й збирання даних; з іншого – їхнє створення, супровід, систематизація та оновлення самі по собі становлять мету й зміст аналітичної роботи значної частини фахівців. В.В. Агапова наголошує, що «інформаційна діяльність, орієнтована на управління даними» [2].

Водночас аналітична діяльність спрямована на інтелектуальну трансформацію даних у систематизовані знання та надання аналітичних висновків – «це робота інтелекту» [3, с. 222]. «Головна мета аналітичної діяльності полягає в отриманні максимальної користі від інформації, яка є в розпорядженні (органів публічної влади – авт.), для того щоб правильно зрозуміти й оцінити ситуацію, бачити її у перспективі, а в кінцевому результаті – успішно застосовувати її на практиці» [4, с. 124].

Розуміння відмінностей між аналітичною та інформаційною діяльністю в українському інформаційному просторі вимагає кардинального перегляду існуючих підходів. Замість формального зіставлення функцій суб'єктів окремих складових інформаційно-аналітичної діяльності останнім часом прослідковується перехід до суб'єктно-центричного аналізу. Він дозволяє виявити глибинні відмінності, зосереджуючись на ролі та властивостях суб'єкта кожної діяльності. Суб'єктно-центричний підхід має ключове методологічне значення, оскільки він допомагає уникнути спрощеного погляду на інтелектуальну працю, де аналітичну діяльність помилково зводять до ускладненої інформаційної обробки. Замість цього підхід акцентує увагу на особливому статусі аналітичної діяльності як автономної форми інтелектуальної творчості, що має власні принципи і чітко визначені критерії результативності та вимагає спеціалізованої підготовки висококваліфікованих фахівців із урахуванням вимоги до професійної підготовки фахівців [5, с. 237].

Розмежування інформаційної та аналітичної діяльності доцільно здійснювати на підставі онтологічних засад та епістемологічних позицій.

Інформаційна діяльність розглядається як сукупність цілеспрямованих операцій, спрямованих на забезпечення ефективного управління інформаційними потоками. Її основна мета полягає у пошуку, зборі, накопиченні, збереженні та розповсюдженні інформації, з одночасним збереженням достовірності, повноти та доступності даних.

В.Б. Дем'яненко висловлює думку, що «одним з шляхів розв'язування зазначених проблем може бути використана ... онтологія, як концептуалізація певної галузі знань» [6, с. 40].

Онтологія пропонує спільну лексику, яка може бути використана для моделювання домену, тобто типу об'єктів та / або існуючих понять та їх властивостей та відношень [15].

Теоретично, онтологія – це формальна, явна конкретизація спільної концептуалізації. Онтологія пропонує спільну лексику, яка може бути використана для моделювання домену, тобто типу об'єктів та / або існуючих понять та їх властивостей та відношень [15].

«Онтологія ... може бути використана для моделювання... типу об'єктів та/або існуючих понять та їх властивостей та відмінностей»[7].

У цьому контексті інформація розглядається як статичний об'єкт, який піддається технічній обробці за визначеними алгоритмами та стандартами. Використання інформаційних технологій сприяє формуванню знань про реальність і, певною мірою, впливає на саме її сприйняття. Така онтологічна позиція обумовлює технократичний підхід до роботи з інформацією, в якій основний акцент робиться на оптимізації технологічних процесів та враховується положення, що споживча вартість інформації зумовлена її впливом на користувача, а саме: здатністю задовольняти потреби, відкривати нові можливості, зменшувати невизначеність та сприяти прийняттю правильних рішень. «Різноманіття варіантів надає широкі можливості не тільки для абстрактного з'ясування сенсу законодавчого правила, але й для виявлення інтересів, що стоять за нормою, та цілей законодавця. Одержання розумних відповідей на конкретну юридичну проблему є основоположним завданням» [9, с. 155].

Наприклад, онтологічні аспекти інформаційної діяльності Міністерства юстиції обумовлені тим, «що саме?» і «як фіксується?» із урахуванням норм законодавства. Базовими

категоріями є суб'єкти права (фізичні та юридичні особи), об'єкти права (майно, немайнові блага), правові стани й факти (реєстрація, виникнення/припинення права, зобов'язання), а також офіційні документи й реєстрові записи як окремі інформаційні об'єкти з атрибутами автентичності, цільності, авторства та часу. Семантика даних визначається в нормах права: кожна складова реєстрів визначені законодавством. Визначальними є також типи доступу та використання режимів (відкриті дані, інформація з обмеженим доступом, персональні дані), ролі суб'єктів (реєстратор, заявник, користувач, наглядовий орган) та інтероперабельність (здатність різних інформаційних систем працювати разом: обмінюватися даними та правильно їх розуміти й використовувати без додаткової ручної обробки) . між системами, що забезпечують спільні словники, ідентифікатори та правила узгодження сутностей. Такий онтологічний формат перетворює інформацію з простого «набору полів» на формалізоване відображення правової реальності, забезпечуючи юридичну значущість записів, їх технологічну керованість і можливість надійного обміну даними під час реалізації публічних послуг і проведення аналітики.

Водночас онтологічні характеристики аналітичної діяльності ґрунтуються на концепції інформації як динамічного ресурсу, що вимагає глибокої інтерпретації, осмислення та критичного переосмислення на підставі мислинневої діяльності з її концептуалізації [5, с. 242].

І. В. Захарова, Л.Я. Філіпова звертають увагу, що «Завдання аналітичної діяльності тут полягає у з'ясуванні обґрунтованості, відповідності нормам пропонованого для експертизи матеріалу, осмислення позитивних і негативних наслідків їх практичної реалізації [8, с. 39].

Інформація розглядається не як кінцевий результат, а як вихідний матеріал для інтелектуальної обробки. Ця онтологічна позиція формує герменевтичний підхід до роботи з інформацією, у якому ключовим є акцент на розумінні та інтерпретації її змісту. «Герменевтичний метод тлумачення норми права є саме тим інструментом, за допомогою якого можна вирішити проблему подвійного сенсу. Герменевтика, крім дешифрування буквального смислу тексту, що здійснюється за допомогою лінгвістичного тлумачення, дозволяє розкрити зміст правового контексту» [9, с. 155].

Ю.П. Сурмін вважає: «Реалізація аналітичної діяльності здійснюється, насамперед, за допомогою застосування методів пізнавальної діяльності, кожний з яких являє собою сукупність конкретних принципів, правил, прийомів і алгоритмів аналітичної діяльності, що склалися в деяку систему в процесі застосування людьми. Значна частина аналітичних методів являють собою творчі аналітичні процедури, які мобілізують не тільки усвідомлюване дослідником знання, а й неусвідомлене, інтуїтивне, можливість якого значно перевершують механізми усвідомлюваної інтелектуальної діяльності» [10].

Онтологічні характеристики аналітичної діяльності Міністерства юстиції України формують комплексну систему структурованого опису правових та адміністративних процесів, що дозволяє провести глибокий аналіз функціонування державних реєстрів та судової системи. В основі цієї системи є три ключові типи сутностей: юридичні особи з їх унікальними ідентифікаторами ЄДРПОУ та повним набором ознак (назви, організаційна форма, статус, корпоративні зв'язки), фізичні особи з їх ролями у правових відносинах (засновники, керівники, бенефіціари), та судові справи з детальною характеристикою процесуальних стадій та учасників. Ця онтологічна модель забезпечує можливість відстеження складних взаємозв'язків в інформаційних відносинах. Практичне застосування онтологічних характеристик в аналітичній діяльності Мін'юсту України реалізується через систему часових, географічних та якісних параметрів, що сприяє проведенню багатовимірного аналізу правових процесів. Часові характеристики включають не лише традиційні звітні періоди, але й історію зміни правовий статусів з версією записів, що важливо для аналізу тривалості розгляду справи та ефективності адміністративних процедур. Географічні та якісні характеристики забезпечують територіальний розподіл аналітики, дозволяючи виявляти регіональні особливості бізнес-активності та судової практики, тоді як якісні характеристики даних (пов-

нота записів, достовірність джерел, верифікація статусу) гарантують надійність аналітичних висновків. Інтеграція часових, географічних та якісних онтологічних характеристик аналітичної діяльності значно розширює її можливості. Це призводить до поглиблення розуміння досліджуваних явищ, створення більш повної картини з урахуванням їхньої еволюції, просторового розташування та якісних особливостей. Такий підхід покращує аналіз, роблячи його точнішим та висновки більш обґрунтованими, що сприяє прийняттю більш ефективних рішень; посилює прогностичні можливості; генерує нові знання; покращує візуалізацію даних та підвищує релевантність аналітичних висновків, враховуючи всі важливі аспекти досліджуваних явищ.

Епістемологічні аспекти [11] інформаційної діяльності характеризуються специфічним розумінням процесів пізнання та формування знань, враховуючи «що інформація, будучи нематеріальною за своєю сутністю, є першоджерелом і поясненням усього, що існує у світі» [12].

Інформаційна діяльність, з епістемологічної точки зору, традиційно спирається на позитивістський підхід, розглядаючи знання як об'єктивне відображення реальності. У такому підході знання формуються шляхом систематизації та категоризації даних, де ключовими критеріями є достовірність та повнота інформації. Пізнавальний процес переважно репродуктивний, спрямований на відтворення та впорядкування існуючих даних, без суттєвого якісного перетворення інформації. Яскравим прикладом прояву епістемологічного аспекту інформаційної діяльності є функціонування Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи (ЄСІТС), де різні типи документів мають неоднаковий статус та потребують відмінних підходів до валідації (це процес підтвердження, що щось відповідає встановленим вимогам, є законним і має юридичну силу. Це гарантія відповідності певним стандартам та очікуванням). Текст закону, який визначає внесення до системи судового рішення для виконання цих рішень, має статус абсолютної правової істини та не підлягає інтерпретаційним обробкам. Судове рішення першої інстанції містить інтерпретацію положень законодавства під конкретні обставини, але його епістемологічний статус є умовним до моменту набрання законної сили або остаточного вирішення справи у вищих інстанціях. Процесуальні документи (позовні заяви, відзивы тощо) фіксують позицію сторінки, але не мають самостійної правової істинності. Якщо система автоматично аналізує судову практику для формування тенденцій у правозастосуванні, вона повинна отримати цю епістемологічну ієрархію: рішення Верховного Суду мають вищий статус достовірності для формування правових позицій, ніж рішення місцевих судів, а остаточні рішення є більш надійним джерелом для аналітики, ніж ті, що перебувають на стадії оскарження.

А епістемологічні аспекти [13] аналітичної діяльності характеризуються конструктивістським підходом до формування знань. Так, Р. Дворкін дійшов до наступного висновку: «Конструктивне тлумачення здійснюється для встановлення сенсу певної практики, не вказуючи (або принаймні не вказуючи виключно) про намір, доданий до практики його автором. Практика сама по собі є центральною. Інтерпретатор повинен зважаючи на історію та форму практики, щоб побачити, які інтерпретації практики можливі» [14, с. 66].

В аналітичній діяльності знання отримуються шляхом інтелектуального синтезу інформації, її критичного аналізу, виявлення взаємозв'язків між різними блоками інформації, формулювання гіпотез та їх верифікації. Пізнавальний процес має продуктивний характер і спрямований на генерацію нових знань. Епістемологічна позиція аналітичної діяльності акцентує увагу на активній ролі суб'єкта в процесі пізнання та конструювання знань, визнаючи його як ключовий фактор у формуванні наукового розуміння, враховуючи, що «... персона аналітика – це той центр, біля якого і повертається весь всесвіт аналітики...» [5, с. 243].

Епістемологія, наука про знання, пронизує діяльність Міністерства юстиції на кожному кроці. Мін'юст України не просто збирає та зберігає інформацію, а стикається з фундаментальними питаннями про те, «як переконатися в її достовірності?», «як інтерпретувати її значення?» та «як передати її зрозуміло?». Наприклад, отримуючи та розглядаючи

документи, посадові та службові особи Мін'юсту мають визначити, наприклад, «чи є копія паспорта справжньою», «чи це підробка?». Є необхідність зберігати історію змін даних, щоб визначити, які документи були дійсними. Крім того, Мін'юст має справу з необхідністю перекладу юридичних термінів, а також з оцінкою експертних думок, наприклад, при продажу арештованого майна, коли експерти дають різні оцінки вартості. Нарешті, Мін'юст стикається з проблемою спрощення складної інформації, наприклад, пояснення судових рішень, не втрачаючи при цьому важливих деталей. Ці приклади демонструють, що робота Мін'юсту вимагає постійної оцінки та переосмислення того, як ми здобуємо, розуміємо та використовуємо знання, що робить епістемологію важливим аспектом його діяльності.

Епістемологічні аспекти відіграють вирішальну роль і в аналітичній діяльності Міністерства юстиції, визначаючи формування, інтерпретацію та використання знань для прийняття рішень, розробки політики та забезпечення верховенства права. Вони забезпечують якість та обґрунтованість рішень, сприяють розробці ефективної політики, гарантують об'єктивність аналізу, покращують комунікацію, розвивають професійні навички, підвищують довіру до публічних інституцій, допомагають адаптуватися до змін та боротися з дезінформацією. Отже, епістемологічні принципи є фундаментом для якісної аналітичної роботи Мін'юсту України, що, в свою чергу, є ключем до ефективного функціонування цього міністерства.

Висновки. У дослідженні обґрунтовано, що характер професійної діяльності розвивається не лише за змістом інформації, а й функціональними ролями інформаційних ресурсів. Інформаційна діяльність виконує управлінську функцію щодо потоків даних (пошук, збір, збереження, тощо) з пріоритетною достовірністю, повнотою й доступністю. Натомість аналітична діяльність є «роботою інтелекту» – перетворює дані на систематизовані знання та практичні висновки, спрямовані на розуміння проблеми, бачення її перспективи та застосування рішень, зокрема в публічному управлінні. Перехід до суб'єктно-центричного підходу висвітлює автономний статус аналітики як інтелектуальної творчості з власними принципами, критеріями результативності та вимогами до спеціалізованої підготовки фахівців. Розмежування інформаційної й аналітичної діяльності доцільно здійснювати на онтологічних та епістемологічних засадах.

Онтологія як формальна концептуалізація знань забезпечує спільну лексику для моделювання об'єктів, понять, їх властивостей і взаємозв'язків між певними складовими, що підвищує керованість інформаційних процесів і процедур стандартизації. У межах інформаційної діяльності інформація розглядається, як статичний об'єкт алгоритмічної обробки на підставі застосування сучасних інформаційних інструментів, де цінність інформації збільшується її здатністю зменшити невизначеність і покращити прийняття управлінських рішень. В аналітичній діяльності інформація розглядається як динамічний ресурс, що потребує інтерпретації, критичного осмислення й інтелектуального синтезу. Поєднання строгих онтологічних рамок із суб'єктно-центричними аналітичними методами та високим рівнем професійної підготовки забезпечує генерацію нових знань та якість управлінських рішень.

Епістемологічні аспекти інформаційної та аналітичної діяльності демонструють кардинальні відмінності у підходах до формування знань. Інформаційна діяльність ґрунтується на позитивістському розумінні знання як відображення об'єктивної реальності, де знання формуються через систематизацію та категоризацію даних, з акцентом на їх достовірності. Пізнавальний процес в інформаційній діяльності має репродуктивний характер, спрямований на впорядкування існуючої інформації. Аналітична діяльність відрізняється від інформаційної своїм суб'єктно-центричним підходом, що дозволяє уникнути спрощеного погляду на інтелектуальну працю і характеризується конструктивістським підходом, де знання створюються шляхом інтелектуального синтезу інформації, її критичного аналізу та інтерпретації. Пізнавальний процес має продуктивний характер, що призводить до генерації нових знань. Таким чином, аналітична діяльність розглядається як ключовий фактор стабільності та життєдіяльності суспільства.

Список використаних джерел:

1. Фальковський А. О. Аксіологічний підхід в методології сучасної юриспруденції: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.12 ; Нац. ун.-т «Одеська юридична академія». Одеса, 2011. 17 с.
2. Агапова В. В. Поняття «інформаційна діяльність»: дисциплінарна рефлексія та економічна сутність. *Східна Європа: економіка, бізнес та управління*. 2018. Випуск 5 (16). С. 3-8.
3. Сорока Р. С. Суть інформаційно-аналітичної діяльності та її роль у формуванні ефективної системи економічної безпеки суб'єктів підприємництва. С. 221-224. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/154806539.pdf>
4. Мандзюк О. Правова природа аналітичної діяльності. *Підприємництво, господарство і право*. 2016. № 7/2016. С.123-128.
5. Варенко В. М. Інформаційно-аналітична діяльність: Навч. посіб. К.: Університет «Україна», 2014. 417 с.
6. Дем'яненко В. Б. Онтологічні засади формалізації інформаційних джерел у Е-освітніх середовищах. *Journal «ScienceRise: Pedagogical Education»*, 2019. №6 (33). С. 39– 45.
7. Man D. Ontologies in computer science. *Didactica mathematica*. 2013. Vol. 31, Issue 1. P. 43-46.
8. Захарова І. В., Філіпова Л. Я. Основи інформаційно-аналітичної діяльності : навчальний посібник. К. : Центр учб. л–ри, 2013. 335 с.
9. Косцова І. П. Герменевтичний метод тлумачення норм права: історична та юридична дивергенція. 2015. С.153-158. URL: <https://science.lpnu.ua/sites/default/files/journal-paper/2017/jun/4835/kostsova.pdf>
10. Сурмін Ю. П. Аналітична діяльність: Посіб. для аналітика неприбутк. орг. К.: Центр інновацій та розвитку, 2002. 96 с.
11. Максимов С.І. Онтологічні та епістемологічні основи правової доктрини. С. 116-119. URL: https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/7154/1/Maksimov_116.pdf
12. Грохольський В. Л. Актуальні питання правового регулювання Інформаційних відносин в Україні. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2020. №3. С. 141-145.
13. Філософія науки: інноваційна методологія та епістемологія ноосферного зросту знань. Кривий Ріг: Видавничий центр ДВНЗ «КНУ», 2018. 731 с.
14. Dworkin R. (1986). *Law's Empire*, Cambridge (Massachusetts)/London (England): Belknap Press of Harvard University Press. 484 p.

